

Puszcza Kozienicka w badaniach etnograficznych

Korzeni badań etnograficznych powiązanych z określonym terytorium możemy doszukiwać się w ideach regionalizmu. Zrodzony w drugiej połowie wieku XIX we Francji regionalizm był ruchem intelektualnym i społecznym, który w swych programach dążył do zreformowania życia społecznego na trzech zasadniczych płaszczyznach: administracyjnej, społecznej i kulturalnej¹. Sam termin "region" (od łac. regio- okolica) wprowadzili do nauki geolodzy francuscy w drugiej połowie XVIII w. Stosowali go oni dla określenia wyodrębnionych terytoriów w badaniach środowiska przyrodniczego. Wprawdzie pojęcie "regionu" nie jest ściśle związane z powstaniem etnografii jako nauki jednak "refleksje o charakterze regionalnym rozumiane jako wycucie różnych odmienności (językowych, wyznaniowych, gospodarczych czy w ogóle kulturowych) dzielących jedne społeczeństwa czy grupy terytorialne od innych" pojawiają się od początków etnografii². Zainteresowanie zróżnicowaniem regionalnym w pracach etnograficznych odnaleźć można w trzech grupach prac: programach badawczych, opisach krajoznawczo- ludoznawczych i opracowaniach etnograficznych w rodzaju monografii regionalnych, w ustaleniach dotychczasowych kryteriów i samym podziale etnograficznym kraju³. Można więc przyjąć, że w badaniach życia społecznego wypracowano dwa sposoby ujęcia: badania zjawisk w dużym zasięgu terytorialnym czy tematycznym (prowadzące z czasem do podziału etnograficznego kraju) oraz szczegółowe badania określonego wycinka życia społecznego metodą monograficzną. Te drobne wycinki konkretnej rzeczywistości społecznej nie tylko stanowią zasób materiałów źródłowych, ale też są materiałem do dalszych syntetycznych opracowań⁴. Najstarsze tego typu monografie czy też opisy krajoznawczo- ludoznawcze, opierane na badaniach terenowych i obserwacji otaczającej rzeczywisto-

¹ E. Chudziński, *Z dziejów regionalizmu w Polsce*, Roczniki LTN - K, nr 2, Kraków 1995, s. 54.

² J. Burszta, *Region i regionalne monografie etnograficzne. Problemy i metody badań*. „Lud” 1968, t. 51, cz. 2, s. 600.

³ S. Węglarz, *Tutejsi i inni „Łódzkie Studia Etnograficzne”*, Łódź 1997, t. 36, s. 9.

⁴ K. Adamus, *Monografie wsi w Polsce. Przegląd problematyki badawczej*. „Etnografia Polska” 1959, t. 2, s. 157.

⁵ Ibidem, s. 192.

ści opracowane były przez amatorów. Przyczyny podejmowania tych prac były różnorodne: sentyment do rodzinnych stron, chęć poznania wsi lub parafii w której przeszło pracować, działalność społeczna i filantropijna czy wreszcie warunki zmuszające do ograniczenia badań do najbliższej okolicy. Z czasem powstawać zaczęły monografie naukowe: etnograficzne, historyczne, gospodarczo- społeczne i socjologiczne, ale równoległe do nich powstawały opracowania amatorskie. Zakres regionalnych badań etnograficznych nie jest jednolity. Według K. Adamus najliczniejsza grupa miejscowości w stosunku do których przeprowadzono lustrację ich sytuacji społecznej i gospodarczej uzupełnionej spojrzeniem historycznym mieści się na terenie południowej Polski, dotyczy dawnych wsi galicyjskich oraz wsi Małopolski okresu międzywojennego⁵. Po przeszło dwu wiekach opracowywania prac o charakterze regionalnym można jednak stwierdzić, że nie ma w Polsce regionu czy subregionu w ogóle nie objętego badaniami, oczywiście o różnorodnym walorze naukowym. Podobnie rzecz się ma z terenami dzisiejszej Puszczy Kozienickiej.

Puszcza Kozienicka stanowi część dawnej Puszczy Radomskiej, sięgającej niegdyś od północy po Pilicę, od wschodu do Wisły, na południu do Iłżanki, od zachodu zaś wykraczała ona poza Radom, do rzeki Szabasówki⁶. Historyczne granice Puszczy Kozienickiej wyznaczają rzeki: Wisła od północnego wschodu, Radomka od północnego zachodu, Radom od zachodu oraz szosa Radom - Zwolen - Puławy od południa⁷. Pozostałą część Puszczy Radomskiej leżącą między Pilicą i Radomką zwano Puszcza Stroniecką⁸. Dopóki nad obszarem Puszczy dominował politycznie, gospodarczo i administracyjnie Radom nosiła ona miano Puszczy Radomskiej. Po utworzeniu w początku XVII wieku starostwa Kozienickiego i przeniesieniu administracji Puszczy do Kozienic- zaczęto ją nazywać Puszcza Kozienicką⁹. Samo miasteczko Kozienice powstało w 1541 roku¹⁰. Według niektórych badaczy w wieku XIV i XV ten fragment Puszczy Radomskiej nazywano Puszcza Jedleńską, ze względu na rolę jaką odgrywała wtedy położona w jej środku wieś Jedlnia¹¹.

⁶ R. Zaręba, *Puszcza Kozienicka* [w:] *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*. PWRiL, Warszawa 1965.

⁷ K. Piasecki, *Radomskie szlaki piesze*. PTTK. „Kraj”, Warszawa 1990; J. Kornacki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1959, s. 2.

⁸ R. Zaręba, *Historia Puszczy Kozienickiej do poł. XIX w.*, „Biuletyn Kwartalny RTN”, t. 7, 1970, s. 94.

⁹ R. Zaręba, *Puszcza Kozienicka w XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 11, 1963, z. 2, s. 234.

¹⁰ K. Potkański, *Puszcza Radomska*, Radom 1997, s. 61.

¹¹ K. Piasecki, op. cit., s. 4; H. Stróżewska, *Historia Puszczy i regionu* [w:] *Lasy Puszczy Kozienickiej*, red. R. Zielony, Radom 1997, s. 16.

Omawiając stan badań nad wsią chciałabym za "wieś" uznawać miejscowości mające taki status obecnie. W przeszłości wiele miejscowości na tym terenie posiadało prawa miejskie, lecz większość utraciła je po 1869 roku w ramach represji po powstaniu styczniowym. W kilku z nich zachowały się ślady urbanizacji, lecz gospodarczo niewiele różnią się od wsi, pozostając ośrodkami administracyjnymi czy handlowymi. Duże zawłóści w stanie prawnym miejscowości przyniósł wiek XX. Powstające w tym okresie miejscowości, głównie o charakterze przemysłowym nazywano "osiedlami", "osadami". Z czasem dokonano ściślejszego podziału na miasta i wsie, przy czym część wsi znacząco różni się od tradycyjnych ze względu na znaczny stopień urbanizacji i uprzemysłowienia.

Stan badań etnograficznych nad Puszcza Kozienicką jest stosunkowo skromny. Przy uwzględnieniu jednak nauk pomocniczych etnografii można jednak stwierdzić, iż teren ten budził i budzi spore zainteresowanie badaczy. Już od połowy wieku XIX pojawiać zaczęły się prace historyków, językoznawców, często po prostu miłośników regionu dotyczące tego terenu. Najcenniejsze materiały badawcze stanowią z pewnością opracowania monograficzne, najczęściej pojedynczych wsi puszczańskich.

Pierwszą monografią miejscowości w obrębie kozienickiego była praca ks. Franciszka Siarczyńskiego "Ekonomia Kozienicka dóbr stołowych J. K. Mości w województwie sandomierskim, powiecie radomskim" zamieszczona w warszawskim Dzienniku Handlowym¹². Franciszek Dionizy Siarczyński (12 X 1758- 7 XI 1829) był wybitnym pisarzem polskiego Oświecenia, geografem i historykiem, publicystą i bibliotekarzem. Wychowany w szkołach pijarskich wiele lat pracował jako nauczyciel, między innymi w Warszawie. W tym okresie trafił do najbliższego otoczenia króla Stanisława Augusta, w krąg wybitnych osób oświaty, nauki i literatury. W 1789 roku objął otrzymane od króla w jego dobrach stołowych probostwo kozienickie. Umieszczenie Siarczyńskiego w Kozienicach mieściło się zapewne w szerszych planach Stanisława Augusta, który upodobał sobie miasteczko jako miejsce wypadowe polowań, zbudował w nim pałac i zapewne chciał mieć w swych dobrach światłego proboszcza¹³. W czasie dziesięcioletniego "panowania na probostwie" opracował monografię Kozienic, miasteczka rolniczego, w którym król Stanisław August Poniatowski wybudował pałac z biblioteką, założył zwierzyniec do polowań i które próbował uprzemysłowić. Monografia zawiera krótki wstęp historyczny, opisuje stan uprzemysłowienia miasta, rzemiosła, handlu, zabudowania i ludności,

¹² Przedrukowano [w:] *Wybór źródeł do dziejów Kielecczyny*. Cz. I., Kielce 1974, s. 187 - 195.

¹³ Szerzej o Franciszku Siarczyńskim S. Zieliński, *Słowo o autorze* [w:] Franciszek Siarczyński, Kozienice 1997, s. 5 - 23.

przywileje handlowe i trakty, rolnictwo, parafię i okoliczne lasy. Przedstawia także wsie ekonomii kozienickiej ze szczególnym uwzględnieniem położenia, jakości gleb i zajęć mieszkańców. Ekonomiczny aspekt pracy Siarczyńskiego wyraża stanisławowskiego ducha Oświecenia, dążenie do poddźwignięcia kraju przez aktywny rozwój przemysłu, handlu, rolnictwa.

Pełniejszą wersję tej pracy ogłosił ks. Józef Gacki w "Pamiętniku Religijno-Moralnym"¹⁴.

"Pamiętnik Religijno-Moralny", ukazujący się w latach czterdziestych dwudziestego wieku, był pismem zasłużonym dla historii regionalnej. W trzecim tomie ks. Jan Kloczkowski, historyk-amator, znany ze swego kaznodziejstwa zamieścił "Wiadomość historyczną o kościele parafialnym w Jedlińsku" (1842 r.), w której podał informację o przeszłości i stanie ekonomicznym Jedlińska. Ks. Jan Kleczkowski opublikował także "Dzieje miasta Jedlińska od jego założenia aż do zmiany na osadę" tj. do 1869 r.¹⁵ Znane są także jego dwie prace o charakterze etnograficznym: "Opisanie wesela wiejskiego w powiecie radomskim we wsi Piastowie"¹⁶ oraz "Ścięcie śmierci w Jedlińsku" (opublikowane w całości przez ks. Jana Wiśniewskiego w "Dekanacie Radomskim"¹⁷).

Od 1844 roku w "Pamiętniku Religijno-Moralnym" zaczął publikować swoje prace Ks. Józef Gacki. Ten wieloletni proboszcz w Jedlni, mający fachowe przygotowanie historyczne opracował i wydał kilkanaście monografii wsi: Odechowa, Jedlni, Magnuszewa, Świerży, Brzozy, Wsoli, Sucheja, Sieciechowa¹⁸. Wszystkie monografie wsi Gackiego mają zbliżony układ. Rozpoczyna je opis położenia wsi, próba wyjaśnienia jej nazwy, przeszłość wg dokumentów przytaczanych często w oryginale, dzieje parafii, poszczególnych wsi do niej należących, opis budynków kościelnych. Wiadomości o mieszkańcach poszerzone są o nazwiska chłopskie, obyczaje, opis zwyczajowego prawa majątkowego. Sporo miejsca zajmują opisy klęsk elementarnych i wynikające z nich zmiany statusu materialnego wsi. Gacki był także autorem monografii miast, takich jak Ilża, Skaryszew i Radom¹⁹. Wartość prac Gackiego polega na tym, iż

¹⁴ T. 13; 1847, s. 93 - 126, 181 - 209.

¹⁵ „Zorza” R. 5 : 1870 nr 20 - 22.

¹⁶ „Przegląd Naukowy” 1843, s. 285 - 308.

¹⁷ Radom 1911, s. 86 - 94.

¹⁸ Odechów. „Pamiętnik Religijno-Moralny” T. 6: 1844, s. 385 - 403; Jedlnia. Tamże, t. 10: 1846, s. 385 - 425; Magnuszew. Tamże, T. 15: 1848, s. 381 - 410; Świerże. Tamże. T. 17 : 1849, s. 412 - 447; Brzoza. Tamże. T. 19: 1850, s. 381 - 417 i T. 3: 1856, s. 545 - 522; Wsola. Tamże. T. 18: 1850, s. 197 - 224.

¹⁹ Wiadomość historyczna o biskupich niegdyś dobrach, zamku i mieście Ilży. „Pamiętnik Religijno-Moralny” T. 27: 1854, s. 366 - 408; ; 449 - 497; Historia kościoła w Skaryszewie. Tamże. T. 25: 1853, s. 221 - 226, 357 - 390; Stary Radom i jego kościoły. Tamże. T. 29: 1855, s. 241 - 262.

większość z nich pełni dziś rolę źródeł, zaginęły bowiem materiały z których korzystał. Jego zasługą jest z pewnością opublikowanie ksiąg dawnego prawa bartnego, w Puszczy Radomskiej zwanego obelnym²⁰.

W 1884 roku założono "Gazetę Radomską" (ukazywała się dwa razy w tygodniu). W czasopiśmie tym wiele miejsca zajmowały artykuły i korespondencje poświęcone problematyce wiejskiej. Ukazywały się artykuły i korespondencje zachęcające do ich nadsyłania dotyczące oświaty wiejskiej, stanu rolnictwa, rzemiosła, hodowli czy zwyczajów. Zamieszczano w niej także krótkie, encyklopedyczne monografie wsi²¹. Ten typ uprawiania nauki traktowano zapewne jako wyraz patriotyzmu, zainteresowanie przeszłością w trosce o kontynuację tradycji, a zarazem był on dość neutralny politycznie.

Na rozwój zainteresowania regionem, rozwój piśmiennictwa i korespondencji miały z pewnością wpływ poszukiwania ludoznawcze Oskara Kolberga i wydawane po 1865 roku tomy "Ludu" w układzie regionalnym²². Informacje o wsi kozienickiej zawarte są w serii 20-21 "Radomskie", w dwu częściach. Po ogólnym zdefiniowaniu zakresu regionalnego pracy, Kolberg zamieszcza informację typu historycznego dotyczące powiatów oraz poszczególnych miasteczek i wsi. Następnie charakteryzuje ludność, omawia ubiór, budownictwo, zajęcia, pożywienie wykorzystując często materiały zebrane przez poprzedników. Zamieszcza ponadto opisy obrzędów oparte na relacjach ks. Józefa Gackiego, Kazimierza Władysława Wójcickiego i Adama Wiślickiego. Informacje te uzupełnione są pieśniami zebranymi przez autora. Osobny rozdział poświęcono obrzędowi rodzinnemu, szczególnie weselom, marginalnie traktując narodziny i pogrzeby. Druga część monografii zawiera podania, legendy, zbiór tańców, relacje z zakresu magii i lecznictwa. Kolberg stara się uchwycić odrębności regionalne, tłumacząc je albo historią omawianej dzielnicy albo specyficznymi warunkami geograficznymi.

Typowe historyczne charakterystyki miejscowości, wzbogacone drobnymi faktami z przeszłości tworzył ks. Jan Wiśniewski (1876-1943). Ten wieloletni proboszcz parafii Borkowice był autorem wielu prac historycznych, literackich, hagiograficznych, bajek, wierszy, a także utworów scenicznych. Opracował opisy historyczne parafii, dekanatów i miejscowości położonych na terenie diecezji sandomierskiej, kieleckiej i częstochowskiej. Publikacje te zawierają bogactwo informacji o kościołach, duchowieństwie, instytucjach parafial-

²⁰ J. Gacki, *Jedlnia w niej kościół i akta obelnego prawa*, Radom 1874.

²¹ Przegląd artykułów, korespondencji i wiadomości w zakresie ludoznawstwa i krajoznawstwa zawartych w „Gazecie Radomskiej” od początku jej istnienia (1884) do roku 1894. „Wisła” T. 13: 1899, s. 472 - 485, 600 - 606, 695 - 703.

²² Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka, tańce. Seria 20 - 21; Radomskie, Kraków 1887 - 1888.

nych, szpitalach, cechach, bractwach i szkołach. Był też pasjonatem, kolekcjonerem. Gromadził archiwalia, starodruki, wykopaliska archeologiczne, monety, medale. Jego kolekcja stała się podstawą do utworzenia Muzeum Ziemi Radomskiej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego²³. Pośród opracowań dekanatów środkowej Polski znalazł się także "Dekanat kozienicki"²⁴. Na opisy poszczególnych miejscowości w dekanacie składają się dane o położeniu i charakterze wsi, historia kościoła i parafii, pamiątki historyczne, wykaz proboszczów i miejscowości w obrębie parafii, dokumenty i ilustracje.

Ożywienie ruchu turystyczno- krajoobrazowego na przełomie XIX/XX wieku doprowadziło do rozwoju piśmiennictwa dla potrzeb turystyki i edukacji. Ruch ten nabral znaczenia w Polsce niepodległej po 1918 roku, stając się ważną częścią regionalizmu jako prądu intelektualnego i społecznego. Celem regionalizmu było zachowanie dla potomności najbardziej charakterystycznych, odrębnych cech przyrody i kultury poszczególnych regionów, dążył do pobudzenia aktywności kulturalnej środowisk lokalnych, zainteresowania przeszłością, zabytkami, przyrodą. Nic więc dziwnego, że szczególnie czynnie reagowała na jego hasła inteligencja, na wsiach, w małych miejscowościach reprezentowana często przez nauczycieli. Władze oświatowe zachęcały do wprowadzania elementów historii i geografii regionalnej do edukacji szkolnej. Tego typu publikacją (w założeniach edukacyjną) była praca P. Klimczuka "Nasz powiat. Wiadomości krajoznawcze dla młodzieży szkół powszechnych powiatu kozienickiego z rycinami i mapką"²⁵. W sposób przystępny autor uczy młodzież posługiwania się mapą i kompasem, wyznaczania za ich pomocą lokalizacji rodzinnej wsi, opisuje poszczególne gminy powiatu, kładąc nacisk na układ dróg i sieć rzek, omawia najistotniejsze dla powiatu wydarzenia historyczne i zabytki, wreszcie podaje statystyczne informacje o obszarze poszczególnych gmin, strukturze ludności. Paweł Klimczuk w pełni wyznawał ducha regionalizmu, był aktywnym działaczem afiliowanego w Kozienicach Uniwersytetu Ludowego Ziemi Radomskiej, był to : *"Człowiek wielkiej kultury, społecznik, publicysta, a przede wszystkim nauczyciel- uczył kochać i poznawać nasz kraj , rozumieć jego przeszłość oraz aktywnie uczestniczyć w teraźniejszości i jej przeobrażeniach"*²⁶. Z ruchem regionalnym związane było także Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Naukowe zainteresowanie PTK skupiały się na przyrodzie, archeologii i etnografii. Oddziały Towarzystwa gromadziły eks-

²³ Szerzej o życiu i pracy Jana Wiśniewskiego [w:] J. Fidos, D. Olszewski, *Ksiądz Jan Wiśniewski 1876-1943. Życie i działalność*, Kielce 2000.

²⁴ Radom 1913.

²⁵ P. Klimczuk, *Nasz powiat - wiadomości krajoznawcze dla młodzieży szkół powszechnych powiatu kozienickiego z ryciną i mapką*, Kozienice 1928.

²⁶ N. Kosiński, *Kozienice „Kontakt - Wojewódzki Informator Kulturalny” 1987, nr 8, s. 10.*

ponaty muzealne, wydawnictwa, dążyły do organizacji muzeów i bibliotek, a także zajmowały się działalnością wydawniczą i edytorską. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w Pionkach wydało w 1933 roku pracę Szmidy "Puszcza Kozienicka" zawierającą obok opisu położenia, drzewostanu, zwierzyny i osiedli także opis szlaków turystycznych, mające w założeniu być przewodnikiem turystycznym i bodźcem do zainteresowania najbliższą okolicą.

Zamieszczane w różnego typu czasopismach projekty i propozycje regionalistów, dotyczące opracowywania monografii wsi znalazły oddźwięk wśród lokalnych inteligentów. Monografie te stanowiły opisy łączące w sobie materiały, jakie udało się zebrać z książek i urzędów z wywiadami. W zależności od zawodu piszącego w pracach przeważał materiał bliżej znany autorowi²⁷.

Do odmiennej kategorii wyczerpujących monografii społeczno-gospodarczych zaliczyć można prace Kazimierza Mroza²⁸. Wzorem dla tych prac były monografie Franciszka Bujaka z początków XX wieku, w których zajął się procesami historyczno-gospodarczymi wsi, podkreślając istotę rozwoju gospodarczego. W badaniach tych wprowadził nowe metody, wykorzystując jak najbardziej różnorodne i wszechstronne materiały. Równolegle korzystał z materiałów urzędowych: wyników spisu ludności, aktów stanu cywilnego, metryk kościelnych, wykazów podatkowych, ksiąg hipotecznych łącząc je ze szczegółowymi wywiadami z ogółem mieszkańców oraz szczegółowymi wywiadami z osobami najlepiej znającymi poszczególne sfery życia społecznego²⁹. Najobszerniejsza z prac Kazimierza Mroza "Jastrzębia" już w układzie materiału w rozdziały ściśle nawiązuje do prac Bujaka; zawierając: ogólny opis wsi, przeszłości, ludności, ziemi, zabudowań, uprawy roślin, chowu zwierząt, robocizny i zajęć ludności, opłacalności wytworów, informacje o budżetach, instytucjach oświaty, sprawach samorządowych i politycznych, religijnych oraz charakterystykę i zwyczaje ludności. Widoczna jest więc przewaga materiału gospodarczego i socjologicznego, ale widoczny jest też związek sentymentalny, romantyczny autora z rodzinną wsią. *"Cele, jakie postawił sobie Kazimierz Mróz, pisząc monografię rodzinnej wioski, zostały osiągnięte dzięki dwu cechom charakterystycznym jego pracy: rozświetleniu widnokręgu "Jastrzębi" blaskiem gorącego uczucia i wnikliwej analizie szczegółów niedostępnych badaczowi pochodzącemu z zewnątrz. Ziemia, z którą autor czuje się związany serdeczniejszymi jeszcze może węzłami niż z ludźmi- to w "Jastrzębi" nie tylko*

²⁷ L. Figarski, *Parafia Łagów Kozienicki*. „Rocznik Diecezji Sandomierskiej na 1930 rok”, s. 145 - 182; [W. Wojtaśkiewicz], *Garbatka - Letnisko* [Warszawa 1930].

²⁸ K. Mróz, *Jastrzębia, wieś powiatu radomskiego*, Warszawa 1935; Tenże, *Stanisławice, wieś powiatu kozienickiego*, Zwolen 1938; Tenże, *Ursynów 1886 - 1936 „Z badań nad młodzieżą wiejską”*, Z. 21, 1979, s. 3 - 93.

²⁹ K. Adamus, op. cit., s. 179.

użytki i nieużytki rolne, lasy, łąki, wydmy. To ojczyzna przeżyć, trudów i rojeń.³⁰

Po drugiej wojnie światowej rozpowszechniły się opisy wsi posiadające charakter publicystyczny i wspomnieniowy, popularne do dnia dzisiejszego³¹.

W latach pięćdziesiątych powstała w Kozienicach nieformalna grupa, skupiająca miłośników historii, kultury i tradycji ziemi kozienickiej. W 1961 roku grupa ta została zarejestrowana pod nazwą Towarzystwa Miłośników Ziemi Kozienickiej. Najważniejszym zadaniem jakie Towarzystwo postawiło przed sobą jest promocja miasta i jego okolic, podniesienie rangi turystycznej i wychowanie młodego pokolenia w miłości do małej ojczyzny. Praca członków Towarzystwa skupia się na ochronie zabytków, poprawieniu estetyki miasta i okolic, ocaleniu od zapomnienia ludzi, którzy wpłynęli na dzieje regionu. Ważnym aspektem pracy TMZK jest troska o ochronę i popularyzację wiedzy o Puszczy Kozienickiej; jest to ostatni tak duży kompleks leśny w centralnej Polsce. Cała historia ziemi kozienickiej nierozdzielnie związana jest z Puszczą, dlatego istotnym zadaniem Towarzystwa jest kultywowanie tradycji, zwyczajów ludowych z niej się wywodzących. Jak zwykle w organizacjach skupiających ludzi z różnych środowisk zainteresowania jej członków są różnorodne. Wielu z nich interesuje się sztuką, kulturą, historią regionalną. Obyczajami. Spora grupa zafascynowana jest urokiem Puszczy Kozienickiej, skupiając się raczej na problematyce ochrony środowiska naturalnego i ekologii. Wśród członków Towarzystwa są miłośnicy poezji ludowej i folkloru, kolekcjonerzy pamiątek regionalnych, ale też numizmatycy i filatelisci. Specjalna, wydzielona sekcja zajmuje się problemami sztuki ludowej, głównie rzeźby, malarstwa i hafciarstwa. Większość członków tej sekcji zajmuje się nie tylko promocją sztuki, ale też aktywnie ją uprawia.

Istotną formą działalności Towarzystwa jest organizacja sesji popularnonaukowych, w czasie których historycy, ekolodzy, bibliotekoznawcy, etnografowie popularyzują wiedzę o Puszczy. Towarzystwo organizuje także rokrocznie plenery artystyczne w dziedzinie malarstwa, rzeźby ludowej, liczne wystawy i wernisaże. W siedzibie Towarzystwa, Miejsko - Gminnej Bibliotece Publicznej w Kozienicach odbywają się wieczory poetyckie, spotkania autorskie, konkursy wiedzy o Puszczy Kozienickiej³². W 1974 roku TMZK wydało pierwszy tom periodyku "Ziemia Kozienicka". W przedmowie do tomiku, jego redaktor i ówczesny przewodniczący Towarzystwa A. Jarosz napisał *"Towarzystwo Miłośników Ziemi Kozienickiej przystępując do wydawania Zeszytów Ko-*

³⁰ H. Radlińska. *Przedmowa* [w:] K. Mróz, op. cit., s. 1.

³¹ Przykładowo: A. Sar, *Wiosna mojej wsi*, Warszawa 1954; R. Kucharski, *Życie codzienne w przedwojennych Kozienicach*, Kozienice 2000; M. Dzidzicka, *Kronika Garbatki - Letnisko*, Radom 2000.

³² Szerzej o działalności Towarzystwa Miłośników Ziemi Kozienickiej [w:] *Regionalne Towarzystwa Kultury województwa radomskiego*, red. H. Krawczyk, Radom 1998, s. 50 - 53.

zienickich nie ma zamiaru stworzenia periodyka naukowego(...) *Wiadomości o Ziemi Kozienickiej* rozdrobnione są w wielu opracowaniach, dziełach naukowych, nawet beletrystyce i często każdy z nas spotyka się z opisem wydarzeń, ciekawostką czy anegdotą, których na próżno poszukuje badacz czy student. (...) Chcemy, aby *Zeszyty Kozienickie* ocalały to wszystko co kryje się w pamięci ludzkiej". Po dwudziestu ośmiu latach przerwy, w 1992 roku ukazało się kolejnych siedem zeszytów spełniających w pełni kryteria opisane przez Jarosza. Publikowane są w nich wspomnienia ludzi związanych z terenem, anegdoty, legendy, wyjątki prac magisterskich dotyczących Puszczy Kozienickiej opracowywane przez społeczników, działaczy kulturalnych i oświatowych, naukowców i bibliotekarzy.

Najbardziej spektakularnym sukcesem Towarzystwa było powołanie Muzeum Regionalnego w Kozienicach. W odbudowanej po drugiej wojnie światowej części pałacu, w oficynie z wieżyczką dzięki inicjatywie społecznej otwarto w grudniu 1973 roku Regionalne Muzeum. W 1985 roku przeniesiono je do lewej oficyny, dzięki czemu zyskało obszerniejsze pomieszczenia i tak zlokalizowane jest do dziś. Muzeum Regionalne w Kozienicach, w ramach swej podstawowej działalności zajmuje się gromadzeniem eksponatów z terenu Puszczy Kozienickiej, ich udostępnianiem i popularyzacją. Dwie wiodące wystawy stałe związane są ściśle z etnografią, dotyczą dawnego bartnictwa puszczańskiego i dawnych rzemiosł mieszkańców puszczy. Obok eksponatów ściśle etnograficznych, wiodących w kolekcji muzeum gromadzi zabytki archeologiczne oraz z zakresu sztuki, ale ograniczając się wyłącznie do dzieł bądź przez autora bądź przedstawienie związanych z kulturą puszczańską.

Istotny wkład w rozwój badań etnograficznych nad Puszczą Kozienicką wniosło także powstałe w 1976 roku Muzeum Wsi Radomskiej. Inicjatorem powstania muzeum, autorem jego założeń w części etnograficznej i wieloletnim dyrektorem był dr Stefan Rosiński. Praca doktorska S. Rosińskiego to monografia etnograficzna obszaru Puszczy Kozienickiej, która w obszernych fragmentach została opublikowana³³. Praca ta jest studium etnograficznym opisującym kulturę materialną mieszkańców puszczy od II połowy XIX w. do końca pierwszej połowy XX w. Jest to jedno z nielicznych samodzielnych opracowań dotyczących całości terenu uwzględniające problematykę osadnictwa, opisujące typy rozplanowania wsi, budownictwo, jego technikę i narzędzia doń używane a także problematykę zajęć ludności w tym okresie, upraw, hodowli, pasterstwa, zbieractwa. Wiele z materiałów zebranych podczas opracowywania monografii zostało wykorzystanych przy realizacji parku etnograficznego

³³ S. Rosiński, *Ludowa kultura materialna Puszczy Kozienickiej*. „Rocznik Muzeum Radomskiego” 1978, s. 9 - 143, oraz S. Rosiński, *Osadnictwo i budownictwo na obszarze Puszczy Kozienickiej*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Szreniawie”, t. 9, 1976, s. 7 - 54.

ziemi radomskiej. W MWR wydzielono samodzielny sektor ekspozycyjny prezentujący budownictwo Puszczy Kozienickiej z Zapilczem. Przeniesiono doń zagrodę typową dla puszczańskiej wsi Jastrzębia: chałupę z 1870 roku, spichlerz z Bartodziej i stodołę z Mąkos Nowych z drugiej połowy XIX wieku oraz oborę z Dąbrowy Jastrzębskiej i olejarnię z Mąkos Starych z 1920 roku. Dzięki ścisłemu odtworzeniu rozplanowania, wyposażenia wnętrza i otaczającej zieleni możemy w pełni zaobserwować codzienne życie w zamożnej zagrodzie kmieciej, wsi puszczańskie przełomu wieku XIX i XX³⁴.

Pracownicy muzeum radomskiego także prowadzili badania etnograficzne na terenie Puszczy Kozienickiej. Część zgromadzonych przez zespół muzealników badań terenowych z tego terenu została opublikowana w wydawnictwach Muzeum Wsi Radomskiej. Są to opracowania dotyczące pożywienia ludności³⁵, obyczajowości związanej ze śmiercią i pochówkiem³⁶. Na opublikowanie czeka wciąż zbiór pieśni z tego terenu opracowywany w czasie wieloletnich badań J. Dekowskiego i J. Łuczowskiego, a zamieszczony tylko w niewielkim fragmencie w tomie szóstym "Wsi Radomskiej". Poszczególne opracowania towarzyszące zwykle wystawom czasowym w Muzeum Wsi Radomskiej poświęcone były twórcom ludowym z terenu Puszczy Kozienickiej. Najślynniejszy z nich to z pewnością samorodny prymitywista Leon Kudła³⁷. Równie wielkim twórcą był Stefan Ślażyński, a w latach siedemdziesiątych kontynuacji ich dzieła podjęli się młodzi twórcy z okolic Kozienic, twórcy rzeźb monumentalnych³⁸.

Ścisłe popularyzatorskie artykuły dotyczące twórczości ludowej, zespołów folklorystycznych działających na tym terenie publikowane były w czasopiśmie "Kontakt. Wojewódzki Informator Kulturalny"⁴⁰.

W okresie powojennym tereny Puszczy Kozienickiej stały się także obszarem zainteresowania przyrodznawców i leśników. Największym propagatorem puszczy był prof. R. Zaręba, specjalista zarządzania lasu i ochrony przyrody, autor licznych prac poświęconych temu terenowi, również z zakresu hi-

³⁴ Szerzej o zagrodzie w: Muzeum Wsi Radomskiej. Przewodnik, red. M. Jurecka, [b.d.w.] s. 18 - 23.

³⁵ J. Dekowski, *Pożywienie w obyczajowości dawnej wsi kozienickiej*, „Wieś Radomska”, t. 2, 1987, s. 5 - 28.

³⁶ I. Lechowa, *W kręgu śmierci*, „Wieś Radomska”, t. 3, 1990, s. 165 - 191.

³⁷ Na granicy światów. Leon Kudła (1879 - 1964), Radom 1993.

³⁸ Stefan Ślażyński - rzeźba, Warszawa 1988; Nestorzy sztuki ludowej Ziemi Radomskiej, Radom 1985.

³⁹ Rzeźba ludowa Henryka Karasia, Radom 1989; Rzeźby Jerzego Krześniaka, Radom 1986; Rzeźba ludowa Grzegorza Szewczyka, Radom 1984.

⁴⁰ Kontakt. Wojewódzki Informator Kulturalny, Radom 1977 - 1989, nr 1 - 133

storii⁴¹. Był on inicjatorem utworzenia pierwszych rezerwatów przyrody na terenie Puszczy - Zagożdżonu i Brzeźniczki. W 1997 roku wydano popularno-naukową monografię przyrodniczo leśną Puszczy Kozienickiej w kompleksowy sposób przedstawiającą problematykę puszczy jako środowiska leśnego⁴².

Łatwo dostrzec, że Puszcza Kozienicka budziła żywe, acz nierównomierne zainteresowanie badaczy. Znaczna liczba opracowań powstała dzięki ludziom pracującym najczęściej bezinteresownie, społecznikom, którzy ukocharli rodzinną ziemię. Większość z badań domaga się kontynuacji. Badanie regionalne zbliżają bowiem naukę do społeczności lokalnych, często pomagają w rozwiązywaniu spraw społecznych, ale też popularyzują wiedzę o "małych ojczyznach" rozbudzając miłość i szacunek. Jeśli jak głosi tradycja tereny puszczańskie, dzikie, niedostępne przez swe lasy i zwierzyinę, nie zamieszkane przez nikogo przeznaczone być miały "na wysyłkę za karę ludzi złych postępów"⁴³ znalazło się tu wielu, którzy miłością do tej ziemi wszelkie złe postęпки wykreślili.

⁴¹ *Puszcza Kozienicka w XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 11, 1963, nr 2, s. 257 - 269; tenże *Puszcza Kozienicka*, [w:] *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, Warszawa 1965; tenże, *Przyroda i gospodarka leśna w nazwach uroczysk Puszczy Kozienickiej „Nauczyciel Krajoznawstwa na Mazowszu”*, t. 5, Warszawa 1965; tenże, *Uroczyska leśne Puszczy Kozienickiej*, „Biuletyn Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1970, z. 3 - 4.

⁴² *Lasy Puszczy Kozienickiej*, red. Roman Zielony, Warszawa 1997.

⁴³ *Ibidem*, s. 15.